

Sociologie Românească

ISSN: 2668-1455 (print), ISSN: 1220-5389 (electronic)

STRATEGII DE SUPRAVIETUIRE A ȘCOLII GUSTIENE ÎN PERIOADA 1939-1948

Gabriela Cătălina DANCIU

Sociologie Românească, 2021, vol. 19, Issue 2, pp. 149-170

<https://doi.org/10.33788/sr.19.2.6>

Published by:
Expert Projects Publishing House

On behalf of:
Asociația Română de Sociologie

STRATEGII DE SUPRAVIEȚUIRE A ȘCOLII GUSTIENE ÎN PERIOADA 1939-1948

Gabriela Cătălina DANCIU¹

Abstract

This article presents and analyzes the survival strategies of the Gusti School during 1939-1948. The specialized literature includes consistent information about the Gusti School, the monographs and research carried out, the School's publications and the institutions in which the members of the Gusti School have been active. However, this article points out the important moments of the gustomist activity after 1939, as forms of survival, through the documentary analysis of the texts published at that time, the documents of the Romanian Academy, as well as the subsequent sociological materials. An important part of the actions that indicate a certain type of strategy were extracted: journalism, the insistence to increase the sociological activity, even in conditions of war or the work carried out in different administrative positions. How was the activity of the Gusti School viewed after 1939 and what were the survival strategies? What were the main methods and strategies for promoting the Gusti School? In what (emergency) formula did the student teams continue their work? Is it possible to research in a time of war? Answering all these questions, we conclude that during 1939-1948, despite oppressive actions and purges targeting the Gusti School, its representatives managed to impose themselves, continuing the work to the limit allowed by the given political situations.

Keywords: dictatorship, propaganda, reorganization, communism, community center, social service, Dimitrie Gusti.

Introducere

Prezentul articol reprezintă o mică parte a tezei mele de doctorat și analizează activitatea Școlii Gusti în perioada 1939-1948 din perspectiva supraviețuirii, a modalităților folosite pentru continuarea activității sociologice. În studiul de față ne concentrăm atenția pe o serie de acțiuni care ne conduc la ideea că Școala

¹ Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, București, ROMÂNIA. E-mail: dobrescugabriela@yahoo.com.

Gusti nu a avut în plan supraviețuirea, ci a fost nevoită să caute modalități de supraviețuire, în contexte politice asupritoare. În centrul lucrării se află Școala Sociologică de la București, organizată de Dimitrie Gusti, creatorul sociologiei românești, mentor pentru sute de studenți din țară și din străinătate. Dimitrie Gusti este cunoscut drept inițiatorul cercetării monografice a satelor din România, cel care a propus Serviciul Social, prin care se instituționalizează în 1938, în premieră în lume, cercetarea sociologică asociată cu acțiunea socială practică și pedagogia socială. Referirile la Serviciul Social și legiferarea acestuia (1939), Institutul Social Român (1921-1939 și 1944-1948), Institutul de Științe Sociale al României (1939-1944), Consiliul Național de Cercetări Științifice (1947-1948), Fundația Culturală Regală Principele Carol, Muzeul Satului – toate acestea ilustrează activitatea acestui profesor și a grupului său.

Ipoteza articolului este:

În perioada 1939-1948, în ciuda unor *acțiuni opresive și a epurărilor vizând Școala Gustiană, reprezentanții acesteia au reușit să se impună, continuând munca până la limita admisă de situațiile politice date.*

Cum era privită activitatea Școlii Gustiene după 1939 și care au fost strategiile de supraviețuire? A existat un plan strategic de supraviețuire a Școlii după 1939? Care au fost principalele metode de promovare a Școlii Gustiene? În ce formulă (de avarie) și-au continuat munca echipele de studenți? Se poate face cercetare în timp de război? Care au fost motivele pentru care munca Școlii Gusti a fost treptat suprimată în perioada 1939-1948? Iată câteva dintre întrebările la care propun un răspuns în acest articol.

Metoda de cercetare este analiza documentară, urmărind conținutul documentelor din perioada 1939-1948, precum și materiale sociologice ulterioare. În principal, mi-am ghidat cercetarea pe o serie de lucrări scrise de reprezentanți ai Școlii Gusti sau în legătură cu Școala Gusti, monografiile, documente sociale, lucrări de sociologie rurală, jurnale, biografii, interviuri de istorie orală. Am utilizat articole din presa și publicațiile vremii, cum ar fi *Timpul*, *Universul*, *Curentul*, *Sociologie Românească*, *Căminul Cultural*. Documentarea a fost întreprinsă în Biblioteca Academiei Române și în Biblioteca Facultății de Sociologie și Asistență Socială din București. Am uzat de o serie de documente, cărți, materiale din biblioteca profesorului Zoltán Rostás, am cercetat jurnalele lui Mihail Sebastian, Ioan Hudiță, Constantin-Rădulescu Motru și Dimitrie Iurașcu. Mi-au fost de mare folos interviurile lui Zoltán Rostás cu Henri H. Stahl, corespondența lui Anton Golopenția editată de fiica acestuia, Sanda Golopenția, revistele și publicațiile din perioada 1939-1948, precum și alte materiale sociologice, articolele și lucrările sociologice care se referă la perioada 1939-1948, cum ar fi cele semnate de Maria Larionescu și Ionuț Butoi.

În urma analizei contextului în care s-a desfășurat activitatea Școlii Gusti în perioada 1939-1948, prin analiza în detaliu a vieții gustiștilor și a activității acestora, propun o explicație a supraviețuirii Școlii în ultimii 9-10 ani de existență

a sociologiei, până la scoaterea ei ca obiect de studiu din facultăți. Analiza documentară a fost realizată din perspectiva a trei dimensiuni: **instituțională** (prin ce metode și mijloace au supraviețuit instituțiile realizate de Gusti înainte de 1939), **emoțională** (avântul manifestat în diverse activități, curajul de a se opune anumitor regimuri politice, autocenzura, gândurile care îi animă pe gustiști în diverse ipostaze), **relațională** (relațiile dintre profesor și elevi, profesor și autorități, gustiști între ei, gustiști și autorități).

Obiectivul cercetării este analiza modului în care a supraviețuit Școala Gusti între 1939 și 1948. Cercetarea *strategiilor de supraviețuire* este structurată pe etape istorice și pe momente-cheie ale activității Școlii Gusti. Conceptele de la care am pornit sunt: Școala *Gusti* și *strategii de supraviețuire*. Școala Gusti reprezintă o unitate socială, formată din oameni și instituții. Sintagma *strategii de supraviețuire* este o expresie generală, și, în același timp, o noțiune istorică. A „supraviețui înseamnă a rămâne în viață după moartea cuiva sau după o catastrofă, un cataclism; a continua să existe, a dăinui” (Oprea *et al.*, 2006, 1438). Conceptul de supraviețuire a început a fi mai des utilizat în România imediat după 1989, cu referire la dizidenții care au supraviețuit terorii comuniste. Conceptul de *strategie* este folosit mai ales în marketing, politică, economie. În istorie, se folosește în speță în arta războiului. Vorbim despre strategie atunci când ne referim la arta militară, fiind o parte componentă care se ocupă cu problemele pregătirii, planificării și ducerii războiului și operațiilor militare. În domeniul economic, strategia reprezintă stabilirea obiectivelor și planificarea cursului acțiunilor de urmat atât la nivel microeconomic, cât și la nivel macroeconomic. Strategia este arta de a folosi cu dibăcie toate mijloacele disponibile în vederea asigurării succesului într-o luptă.

Alăturarea celor doi termeni în cazul de față se referă la găsirea unor modalități de supraviețuire sau fixării unui plan strategic de supraviețuire în plină teroare. De asemenea, alăturarea celor două sintagme: *strategii de supraviețuire a Școlii Gustiene* permite cercetarea mai largă a tuturor comportamentelor și acțiunilor gustiștilor care s-ar putea înscrie într-un cadru al rezistenței față de sistem, dar și un cadru al promovării sociologiei în perioadă de avarie.

Odată cu începerea unui regim autoritar, fie el dictatura antonesciană sau regim comunist, se poate observa un proces de reorganizare al Școlii Gusti. Din documentele analizate reiese o anumită pregătire și o anumită planificare a acțiunilor Școlii Gusti. Prin ceea ce publicau, în declarațiile susținute public, prin cercetările efectuate, gustiștii reafirmau susținerea Școlii și a proiectelor sociologice importante. Proiectele de o mai mică amploare puteau fi planificate și duse la bun sfârșit. Evenimentele de o mai mare amploare eșuau, deși exista o pregătire strategică. Este cazul celui de-al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, eveniment care nu a mai avut loc, motivul fiind începerea războiului. Gustiștii își trasau obiective pe care căutau să le realizeze, în ciuda opoziției regimului politic. Încă din primele momente ale instaurării unui regim politic, se creionau mijloacele prin care planurile și acțiunile puteau fi duse mai departe. Cu

siguranță, gustiștii doreau ca aceste planuri să fie finalizate, însă multe dintre ele au eșuat. Din analiza documentară, cele trei tipuri de strategii de supraviețuire identificate sunt:

- Prin scris (publicarea unor lucrări după suspendarea serviciului social, activitatea publicistică a gustiștilor și activitatea publicistică a mediului academic și științific referitoare la Școala Gusti și planurile ei).
- Prin acțiuni interne (cum ar fi participare la conferințe, reuniuni sau îndeplinirea anumitor poziții în Guvern, Academia Română sau în alte instituții) sau externe (cum ar fi plecarea în străinătate și promovarea sociologiei în instituții din afara țării).
- Prin cercetări mai mici, nu de amploarea celor de dinainte de 1939.

Dimitrie Gusti, lider incontestabil al Școlii, „s-a impus, în perioada interbelică prin construcție instituțională, gândire sistemică în sociologie, construcție metodologică, tematică abordată și mentorat. Este singurul dintre liderii grupului care a acționat prin toate cele cinci modalități de afirmare a poziției de lider de școală” (Sandu, 2014, 2). Nu voi dezbate și analiza fiecare modalitate menționată mai sus, cât a realizat fiecare membru al Școlii sau cât a publicat, acest aspect fiind, după părerea mea, subiectul unei teme de cercetare cantitative. Succint, propun pentru fiecare strategie de supraviețuire în parte câteva exemple elocvente. Această supraviețuire, în toate formele ei, nu ar fi fost posibilă dacă Dimitrie Gusti nu și-ar fi conservat comportamentul său de lider, în condiții de criză și în condiții de dictatură, după sfârșitul perioadei interbelice, până la suprimarea sociologiei ca știință. Privind în ansamblu activitatea gustistă, constatăm că în fața studenților și colaboratorilor, Gusti reprezenta o autoritate. Prezența lui era condiția *sine qua non* de a începe o lucrare și de a o finaliza. Același lucru se poate observa în cadrul mai mare al vieții intelectuale interbelice cu Școala Gusti. La Gusti era un mod unic de a se identifica în societate și de a-și pune amprenta pe lucrările și proiectele mari, valoroase ale vremii.

Modul în care și-a folosit carisma pentru a se legitima în societate și în fața dictaturilor ne conduce la ideea că Dimitrie Gusti a înțeles cum să se comporte într-un regim totalitar, așa cum au înțeles și conducătorii politici ai vremii – pornind de la Carol al II-lea, Antonescu, apoi comuniștii, că aveau nevoie de Școala Gusti. Pornind de la micile solicitări ale clasei politice, până la chestiunile generale, ample (recensământul realizat de Golopenția în regimul comunist), se poate constata că toate regimurile politice au avut nevoie de Școala Gusti. Dimitrie Gusti a încercat, și, de multe ori a și reușit, să-și continue activitatea, în condiții vitrege, în diferite regimuri politice cu mijloacele umane și financiare pe care le avea la acea vreme și care îi erau permise. De exemplu, după momentul 23 august 1944, Dimitrie Gusti a încercat să arate faptul că „își asumă continuarea sociologiei monografice” (Rostás, 2021, 24), prin acțiuni mai mari sau mai mici, care să nu deranjeze politica vreunui partid. Gusti a încercat să înființeze un „organism de coordonare a cercetării, prin înființarea Consiliului Național al Cercetării Științifice (...) Din structura acestei instituții, ne dăm seama că se pregătea o nouă umbrelă

pentru repornirea și protejarea cercetării monografice, asemănător cu ceea ce a însemnat în 1918 înființarea Asociației pentru Știință și Reformă Socială” (Rostás, 2021, 23). Din studierea *Dezbaterilor Academiei Române* reiese aportul pe care l-a avut Dimitrie Gusti privind înființarea Consiliului Național al Cercetării Științifice și demersurile pe care le-a făcut către Guvernul de la acea vreme, relatate în cadrul subcapitolului *Mandatul lui Gusti la Academia Română*.

Pentru Gusti a activa în aceste perioade era un fel de propagandă și a însemnat, de fapt, conservarea leadershipului câștigat înainte de 1940. Strategia conducătorilor era să-i lase pe gustiști să-și continue activitatea, pentru că nu erau un pericol. Strategia gustiștilor era aceea de a mediatiza prin scris, a face lobby, a aduce în atenția publică anumite lucruri, acțiuni – pentru public și pentru autorități (în sensul sugerării acestor idei ca bază de plecare pentru politici publice, agrare, economice, juridice și, în general, pentru mersul societății și îmbunătățirea vieții oamenilor).

1939: realizări și colaps

În plan politic, încă din 1938, regele eliminase opoziția dizolvând toate partidele politice, instaurând un regim autoritar. Toate instituțiile sistemului parlamentar au fost eliminate.

În 1939 Școala Sociologică de la București era implicată mult mai vizibil față de perioada anterioară în organizarea de muzee și expoziții naționale sau internaționale. Dimitrie Gusti a fost numit comisar general al expoziției internaționale de la New York. Era în pregătire Congresul Internațional de Sociologie sub președinția lui Dimitrie Gusti. Tot în 1939 are loc și suspendarea Legii Serviciului Social creată pe baza experienței campaniilor monografice din perioada 1925-1931 și a organizării și instruirii echipelor studențești de muncă culturală dintre anii 1934 și 1938.

În perioada 29 august-11 septembrie 1939 în România era programat cel de-al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie. Pregătirile pentru acest eveniment începuseră cu doi ani în urmă. Chiar dacă nu a mai avut loc, este împărtășită ideea conform căreia Congresul a reprezentat un pas important în cercetarea socială din România. Dimitrie Gusti a promovat posibilitatea desfășurării Congresului de sociologie în aprilie 1940. Temele sociologice ale Congresului erau:

- „1. unitățile sociale,
2. metodele de cercetare științifică în cadrul sociologiei,
3. examinarea organizării Institutelor de Științe Sociale și
4. reorganizarea învățământului sociologic” (Bădina, & Neamțu, 1967, 148).

În condițiile unei dictaturi carliste, pe fondul începerii celui de-al Doilea Război Mondial, organizarea Congresului era considerată un act de mare curaj. Gusti și echipa lui au expediat 1.286 de scrisori de invitație și până în martie 1939 confirmaseră „224 sociologi străini, din 19 țări și 100 de români” (Bădina, & Neamțu, 1967, 149). Se redactau o serie de monografii sociologice (Nerej, Drăguș,

Clopotiva) *îngrijite* de H. H. Stahl, Train Herseni și I. Conea; ancheta *60 de sate românești*, planuri de lucru și chestionare. Se tipăriseră o serie de comunicări străine și se stabilise programul Congresului și lista de participanți.

Un eveniment mai puțin plăcut a avut loc tot în toamna anului 1939, când a fost suspendată Legea Serviciului Social. H. Stahl preciza despre ziua în care a fost suspendat Serviciul Social: „E foarte interesant că, în ziua în care a fost suspendat Serviciul Social, scoteam de sub tipar o broșură, foarte frumos tipărită de altfel, cu un discurs al lui Vodă Carol. Foarte ciudată coincidență cronologică, de calendar. El a fost înfrânt, pur și simplu, în lupta pe care a dus-o cu legionarii” (Rostás, 2000, 108).

Legea Serviciului Social fusese promulgată de Carol al II-lea la 13 octombrie 1938. După promulgare a început organizarea propriu-zisă a zecilor de mii de absolvenți de școli normale, de asistență socială, de teologie, de agronomie și medicină veterinară, de la universitate. „Aplicarea legii s-a bazat pe construirea unui sistem instituțional cu o ierarhie cvasimilitară, dar cu conținut pedagogic multidirecționat. Centrul local al activității culturale a fost vechea instituție reformulată, Căminul Cultural, care reunea într-un consiliu toată elita satului. Cea de-a doua instituție importantă în cadrul acestui sistem a fost Școala țărănească, o invenție daneză popularizată intens chiar de către Gusti în anii '20. Munca acestor instituții locale cu direcții foarte precis stabilite urma să ajute echipele de tineri începând din vara anului 1939” (Rostás, 2005, 25).

Legea prevedea ca tinerii care terminau o școală superioară sau o facultate să fie nevoiți să presteze o muncă de educație la țară de 3-6 luni. Astfel, li se elibera și diploma de licență. Ideea lui Gusti era aceea că nu numai sătenii aveau de câștigat, ci și tinerii. Dimitrie Gusti a avut câteva considerații în cotidianul *Curentul* despre obligativitatea Serviciului social și ce anume impunea acest serviciu. Profesorul afirma că Legea obliga fiecare student să acționeze acolo unde era repartizat timp de 3 luni, pentru că intelectualii, care erau de origine țărănească, trebuiau să rămână în strânsă legătură cu viața satelor: „Intelectualitatea trebuie să rămână în strânsă legătură cu viața satelor. Cei ce au aspirații să devină conducători în țara lor, au datoria să cunoască greutățile și bucuriile țaranului care ne este tot așa de folositor după cum este folositoare și viața civilizată pentru oamenii de țară” (*Curentul*, 4082, 1939).

După suspendarea Serviciului Social, Gusti și colaboratorii săi s-au reorientat și au transformat modul în care activau. Era nevoie de o prezență constantă, chiar dacă mai diminuată, pentru a nu dispărea din societate. Altfel spus, toată munca de până atunci s-ar fi pierdut dacă gustiștii nu publicau, nu ar fi întreprins alte acțiuni sociologice – cercetări de mai mică amploare, nu s-ar fi implicat în viața socioeconomică.

Începutul procesului de reorganizare

Suspendarea Serviciului Social a reprezentat și momentul în care începe supraviețuirea *de facto* pentru Gusti, pentru școala sa și pentru colaboratori. Din cercetarea surselor de informare și a lucrărilor de specialitate, procesul de reorganizare a Școlii Gustiene s-a produs prin două mijloace: elaborarea planului unitar de reorganizare, primul pas fiind schimbarea numelui Institutului de Cercetări Sociale al României în Institutul de Științe Sociale și, cel de-al doilea mijloc a fost exprimarea prin publicații. Într-o scrisoare de la finalul lui noiembrie 1939 a lui D. C. Georgescu către A. Golopenția era transpusă munca de reorientare și reorganizare a Școlii Gusti. Institutul de Cercetări Sociale era regândit, revista *Sociologie Românească* era reformată:

„Profesorul se gândește la reforma revistei *Sociologie Românească*. În așa fel încât să fie un organ de actualitate, capabil să se întrețină singur. Un număr compus din trei coloane care să apară regulat zece luni pe an (vara nu). Compus cam așa: Studii teoretice, Probleme actuale, Cercetări, Documente, Discuții, Cronică, Recenzii critice, Recenzii informative, Bibliografie (...) om vedea ce se mai întâmplă și cum se va organiza viitorul Institut de Științe Sociale al cărui statut este în studiul comisiei numite de președinție: Prof. Gusti, Prof. Motru, Al. Costin, Vâlcovici și Mircea Vulcănescu. Îmi pare însă că nu s-au apucat încă de lucru” (Golopenția, 2014, 59-60).

A publica chiar și după ce trecuseră ani de la campania respectivă sau de la studiul respectiv nu era un act de curaj. Era o încercare de reîntoarcere în timp, de retrăire a unor evenimente. Spre exemplu, participarea lui Dimitrie Gusti la ședințele din cadrul Academiei Române îi dau ocazia de a prezenta cele trei volume *Travaux du XIV-e Congrès International de Sociologie* în care erau tipărite comunicările predate pentru Congresul Internațional de Sociologie. La ședința din 19 ianuarie 1940 Dimitrie Gusti a susținut comunicarea cu titlul „Considerații asupra unui sistem de sociologie, etică și politică”. Iar în ședința din 24 ianuarie, Gusti a prezentat „*Nerej, un village d'une région archaïque; monographie sociologique, dirigée par H. H. Stahl*”.

Reorganizarea instituțională începe încă din 1939. La 16 noiembrie 1939, prin decret regal, Institutul de Cercetări Sociale al României s-a transformat în Institutul de Științe Sociale al României. D. Gusti a fost numit președinte al comisiei pentru redactarea statutului acestui institut. La 19 ianuarie 1940, prin Înalt Decret Regal, a fost desemnat primul Comitet al Institutului de Științe Sociale al României, D. Gusti fiind numit președintele acestuia. În cadrul primei ședințe, care a avut loc în februarie 1940, s-au prezentat cele 15 secțiuni ale noului Institut¹ (*Timpul*, 1011, 1940, 3) și s-au repartizat membrii pe secțiuni. În același rând, s-a luat hotărârea de a se spori numărul membrilor la 250. Gusti a arătat care este misiunea noului Institut, schițând direcțiile programului de lucru. „Institutul de Științe Sociale nu e o creație nouă. El continuă Asociația pentru știință și reformă

socială din 1918, transformată în Institutul Social Român la 1921 și Institutul de cercetări sociale în care a fost transformat acesta din urmă. Principiile cu care a pornit la drum vechea gardă a acestor Institute succesive: organizarea competenței științifice și preocuparea de interesul general românesc, nu de interese de partid sau profesionale, nu și-au pierdut actualitatea” (*Timpul*, 1011, 1940, 3).

În 1940 Școala Gusti avea un bagaj impresionant de activități, o organizare pe măsură, un prestigiu răsunător; în același timp, 1940 și următorii ani se prefigurau a fi ani de reorganizare a activității, de găsire a metodelor și mijloacelor de supraviețuire într-un regim politic auster. Opinia publică nu avea cum să uite activitatea de până atunci desfășurată de Gusti și colaboratorii săi pentru că în presă erau rediate frecvent aspecte ale activității Școlii.

Supraviețuire pe timp de război

Venirea la putere a generalului Ion Antonescu înseamnă pentru Școala Gusti începutul unei noi perioade dificile. La finalul anului 1939, suspendarea Serviciului Social apoi transformarea Institutului de Cercetări Sociale în Institut de Științe Sociale, a condus spre o regândire a activității, a cercetării și a publicării. Spre finalul anului 1940 reprezentanții Școlii se confruntau cu o situație inedită în care poliția legionară făcea legea, fiind folosită de către conducătorii Gărzii împotriva adversarilor regimului. Membrii acesteia fuseseră recrutați dintre elementele cele mai puțin dezirabile ale societății și nu aveau nicio pregătire profesională. Gusti a fost de câteva ori cercetat de poliția legionară și cursurile ținute la Universitate i-au fost adesea întrerupte de huligani. În ciuda acestor evenimente politice și sub teroarea instituită de legionari, gustiștii încercau să publice în continuare, sub umbrela Institutului. Au fost publicate: *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, sub redacția lui D. Gusti, București, Institutul de Științe Sociale al României, *Rural life in Romania*, de D. Gusti, N. Cornatzeanu, Jean C. Vasiliu, Gromoslav Mladenatz, Mircea V. Pienescu, G. Banu, D. C. Georgescu, Sabin Manuilă, *Imprimeria națională, La vie rurale en Roumanie: XIVe congres international de sociologie*, de D. Gusti, N. Cornatzeanu, Jean C. Vasiliu, Gromoslav Mladenatz, Mircea V. Pienescu, G. Banu, D. C. Georgescu, Sabin Manuilă.

Enciclopedia României (4 volume) – o operă originală coordonată științific de D. Gusti, M. Vulcănescu, A. Golopenția și H. H. Stahl – a apărut între 1938-1939 și 1943. *Enciclopedia României* nu a fost terminată, lipsind volumele V și VI. Venirea războiului, dispariția serviciului social sunt doar două dintre motivele pentru care înclinăm să credem că activitatea gustiștilor a fost încetinită. Doar patru, din cele șase volume plănuite, au apărut, în condiții de tensiune internațională crescândă. Au fost angrenați colaboratori cunoscuți, care să legitimizeze prin aportul lor științific atât opera în sine, cât și subiectele tratate. Enciclopedia a fost elaborată sub umbrela Legii Serviciului Social, deși membrii importanți ai Școlii au fost angrenați concomitent și în alte activități, cum ar fi pregătirea

Congresului sau cercetările sociologice. Enciclopedia poate fi înțeleasă ca parte a unui plan de recunoaștere și afirmare publică. Însă războiul și toate schimbările politice survenite între 1940 și 1941 au dat peste cap planul gustiștilor. Atât timp cât în presa vremii au apărut articole despre acest proiect important al Școlii Gusti, chiar dacă nu a mai fost finalizat, considerăm că cel puțin partea aceasta din plan (de elaborare) și-a făcut pe deplin datoria.

În plan politic, relațiile dintre Antonescu și Gardă ajunseseră într-un punct critic la finalul lui noiembrie 1940 pentru ca în ianuarie 1941 parteneriatul dintre cele două forțe să se deterioreze decisiv. La 27 ianuarie 1941 Antonescu a instituit o dictatură militară.

Școala Gusti se afla din nou în fața unei provocări: o nouă dictatură, alte scopuri și, în plus, problema războiului. A face planuri pentru organizarea activității și a cercetării, a publica în acele timpuri era din ce în ce mai dificil. Gusti și Școala sa făceau eforturi deosebite pentru a duce mai departe stindardul sociologiei monografice. În afara reorganizării activității de după suspendarea Serviciului Social, întâlnim acțiunile gustiștilor încadrați la Institutul Central de Statistică, Institutul de Științe Sociale al României, în cadrul revistei Sociologie Românească, dar și în eforturile de continuare a publicării Enciclopediei României. Avem însă și o serie de încercări de cercetări pe teren în Transnistria, sub conducerea lui Traian Herseni. O a doua acțiune de cercetare este condusă de Anton Golopenția, care, împreună cu membrii Serviciului de Studii al Institutului Central de Statistică, a organizat o expediție în localități românești de la est de Bug.

Odată cu schimbarea regimului politic și viețile gustiștilor iau întorsături diferite. Stahl (1981) a rememorat momentele critice ale perioadei, invocând traseul unor instituții și întorsăturile de destin. În 1940 Stahl a fost mobilizat și trimis timp de 6 luni într-un sat de pe malul Dunării, lângă Giurgiu, pentru a participa la construirea unor fortificații, „muncă tot atât de zadarnică pe cât de ridicolă” (Stahl, 1981, 399). În acest timp, Stahl reușea să-și dea doctoratul, în fața comisiei formate din Gusti (președinte), Al. Rosetti, P. P. Panaitescu, Alex. Claudian, Petre Cancel și N. Cartoian, obținând mențiunea summa cum laude. Cu ajutorul lui Traian Herseni a depus ca teză de doctorat câteva fragmente din cercetările de la Nerej. În ceea ce privește Fundația Culturală Regală, Gusti și-a dat demisia de la Fundație, în locul lui venind, mai târziu, Octavian Neamțu. Activitatea Fundației a continuat modest, preluând numele de Fundația Regele Mihai după abdicarea regelui Carol al II -lea.

În cadrul Institutului de Statistică, condus de Sabin Manuilă, colaboratorii lui Gusti încercau să-și continue activitatea sociologică. Golopenția a fost numit director al Oficiului de Studii, ceea ce-i oferea un anumit tip de legitimitate, în același timp în care și cercetările sale au dobândit legitimitatea de care aveau nevoie. Publica intens, dar își continua și cercetările și investigațiile de teren, în vederea fixării unor tipologii sociale și depășirii liniei fixate de Gusti privind monografiile sumare sătești (de exemplu, monografia asupra plășii Dâmbovnic,

din Argeș). Dar cea mai importantă acțiune a lui Golopenția a fost expediția de a identifica românii din satele de la est de râul Bug. În condiții de război, în spatele frontului, echipa condusă de Golopenția a primit ordin de cercetare în 1942. Cercetarea, desfășurată în condiții extrem de dificile, a fost totuși rodnică. Dar, după bătălia de la Stalingrad, când armatele germană, română și ungară, care au atacat Uniunea Sovietică, erau nevoite să se retragă, misiunea grupului condus de Golopenția s-a transformat. Din cercetători trebuiau să fie organizatori de transmutare de familii. Despre această acțiune Sanda Golopenția a redactat volumele postume: Anton Golopenția, *Românii de la est de Bug*.

În cadrul aceluiași Institut de Statistică, Stahl a primit ca sarcină organizarea Serviciului exterior al Institutului și al statisticii administrative. La recensământul din 1941 Stahl avea secretariatul lucrărilor, prinzând ocazia de a solicita satelor o serie de informații fără caracter statistic, pe schema unei monografii sumare. Solicita schițele topografice ale satelor pentru elaborarea unui atlas social. Împreună cu I. Gh. Filip și Pompiliu Caraioan a fost realizată o lucrare ce cuprindea toate județele țării cu limitele dintre trupurile de moșie ale fiecărui sat în parte, fiind reconstituite și situațiile administrative trecute. Institutul de Statistică realiza un alt tip de investigație decât cel al Institutului de cercetări sociale, cu mult mai eficientă, dat fiind că dispunea de o rețea de teren formată din tehnicieni și tindea a fi un sistem de strângere și coordonare centrală de documente statistice și nestatistice, putând fi de folos pentru elaborarea atlasului social și, în final, al sociologiei națiunii. Tot acest plan a eșuat imediat după finalizarea recensământului din 1941. Institutul, cu tot cu arhivă, pentru a fi ferit de bombardamente, a fost trimis a lucra prin diverse alte zone (de exemplu, în spitale). Stahl împreună cu I. Gh. Filip au început o cercetare asupra sistemului „dijmei la tarla” în satul Copaciu, din Vlașca, situația fiind de context (la dispensarul din acea localitate fuseseră trimiși să lucreze). Activitatea din cadrul Institutului de Statistică i-a animat atât pe Stahl, cât și pe Golopenția și pe ceilalți monografiști. Aveau acum posibilitatea să continue într-un anume fel, de avarie, munca și activitatea lor. E un moment de supraviețuire, în același timp, un moment de progres. Pentru că, de la o simplă monografie sătească, se pune acum problema unei monografii sociologice, împănată cu date statistice.

Se știe mai puțin despre o activitate de cercetare care nu a fost organizată în cadrul unor instituții deja pomenite, ci la Școala Superioară de Asistență Socială, tot de gustiștii de la universitate și de la Institutul Central de Statistică. A fost vorba de o investigație în cartierul Tei din București, care era și un început de sociologie urbană și o investigație privind sărăcia. Din păcate, nici această cercetare nu a fost fructificată în publicații de mare amploare, dar era cert că școala își încerca forțele și în sociologie urbană.

Date certe privind lucrările publicate în acea perioadă ne oferă presa vremii. Un articol din aprilie 1941, intitulat „Știința Realității Sociale și Știința Națiunii” (*Timpul*, 1413, 1941, 2), semnat N. F., relevă câteva aspecte importante ale activității profesorului Gusti în ceea ce privește redactarea unor volume. Cităm mai jos lucrările amintite în articol, subliniind acolo unde este cazul, comentariile

autorului: „La science de la realite sociale”, a lui. D. Gusti, volum tipărit de marea editură de lucrări filosofice Alcan din Paris, în colecția „Bibliothèque de Philosophie Contemporaine”, (220 pp.) – lucrare ce cuprinde principiile unui sistem de sociologie, etică și politică, metode de lucru: monografia sociologică și sinteza acestui sistem: Legea Serviciului Social, care îmbină cunoașterea cu acțiunea, în serviciul națiunii; „Problema Sociologiei” – lucrare în care Gusti prezintă în mod sintetic, sistemul de Sociologie, Etică și Politică; „Îndrumări pentru monografiile sociologice”, redactat de Biroul cercetărilor sociologice din Institutul de Științe Sociale al României. Această lucrare, care cuprinde, în 500 pagini, planuri de cercetare pentru toate aspectele vieții satului românesc, constituie un puternic instrument de muncă științifică, sistematică și practică, pentru cunoașterea vieții noastre naționale. În acest volum sunt enumerate 541 de lucrări care dovedesc că ne găsim în prezența unei mișcări sociologice românești de mari proporții, monografii publicate de Institutul de Științe Sociale al României, asupra satelor Nerej din Vrancea și Clopotiva din Hațeg.

În martie 1942 Institutul de Științe Sociale al României și-a reluat activitatea. Cotidianul *Timpul* publica un articol semnat O. Neamțu despre activitatea Institutului. Consemnăm cuvintele pe care le are autorul privind activitatea Institutului: sunt implicați „profesori universitari, cărturari de seamă ai orașelor, cot la cot cu reprezentanții autorităților” (*Timpul*, 1741, 1942, 1), care „cercetează viața satelor, adunând dovezile puterii de pătrundere, de creație și de stăpânire a țărănimii române pe pământul ei străbun” (*Timpul*, 1741, 1942, 1).

Sub umbrela Institutului s-au realizat cercetările monografice din anii 1938-1939. Z. Rostás arată în Atelierul gustian că după 1939 „nu s-au mai organizat cercetări monografice sub egida ISR, în schimb publicațiile sociologice au luat avânt. Este interesant că din multitudinea de secții numai cea a monografiei sociologice a produs lucrări” (Rostás, 2005, 24). După război Institutul a funcționat ca „un loc de discuții și ca o instituție care gira apariția câtorva cărți importante ale monografiștilor. Dar, cu cât partidul comunist câștiga mai mult teren, cu atât ISR pierdea din greutate” (Rostás, 2005, 25). Astfel, instituția și-a pierdut rolul de centru de comandă al tuturor instituțiilor de cercetare socială. Strategia de supraviețuire a Profesorului a fost aceea de a gândi înființarea Consiliului Național de Cercetări Științifice, un alt soi de instituție umbrelă. Această idee a fost pusă în aplicare imediat după alegerea lui Gusti în funcția de Președinte al Academiei Române. Mai târziu, cu ocazia vizitei în Statele Unite ale Americii, Gusti a gândit și a pus în aplicare un plan de înființare a unui Institut al Națiunilor, pe modelul Institutului Social Român, plan care, din păcate, a rămas doar în faza de proiectare. După anul 1945 se revine la denumirea inițială de Institutul Social Român.

Din punct de vedere al promovării imaginii organizaționale au existat mai multe publicații, începând cu *Arhiva pentru Știință și Reformă Socială*, apoi *Sociologie Românească*, *Curierul Echipelor Studențești*, *Căminul Cultural* și așa mai departe. Toate aceste publicații „legitimau Școala mai mult pe latura acțiunii culturale” (Rostás, 2005, 151).

Revista *Sociologie Românească* a reprezentat una dintre modalitățile de legitimare a activității Școlii Gusti, o strategie clară de comunicare a rezultatelor (fie ele chiar sumare). Această strategie asumată de Profesorul Gusti, în care putem include și alte publicații, cum ar fi revista *Căminul Cultural* este o strategie de supraviețuire. Articolele publicate sunt verigi ale acestei strategii, prin care gustiștii reveneau cu informații asupra unor lucruri deja cunoscute. De pildă, în Revista *Sociologie Românească* regăsim articolul „Știința și pedagogia națiunii” (Gusti, 1942, 359-373). Articolul este o comunicare făcută la Academia Română în ședința din 9 mai 1941 și reprezintă un articol realizat pentru Congresul Internațional de Sociologie de la Bruxelles (1937). Împărțind unitățile sociale în Comunități, Instituții și Grupuri, Gusti adaugă și *Națiunea*, unitate socială tip, la care se reduc toate unitățile sociale posibile. Plecând de la diversele definiții date națiunii, din punct de vedere psihologic (Wundt), istoric (Lambrecht), economic (Bücher), antropologic și geografic (Ratzel), statistic și sociografic (Tönnies), Gusti definește națiunea ca „singura unitate socială care-și ajunge sieși, în înțelesul că însumează toate aspirațiile firești ale indivizilor și de la care nu cere pentru deplina ei realizare o unitate socială mai cuprinzătoare, fiind în stare să-și creeze o lume proprie de valori, să-și stabilească un scop în sine în propria-i alcătuire” (Gusti, 1942, 360). Analizând conținutul articolului desprindem ideea că procesul de naționalizare se realizează prin elite, acestea fiind necesare într-o societate alături de șefi și conducători. De altfel, societatea nu are nevoie de o singură elită, ci de atâtea câte domenii există. Una dintre concluziile articolului este aceea că politica trebuie să se facă în spiritul creării elitelor. De asemenea, în același articol, Gusti elogia perioada Serviciului Social, argumentând necesitatea acestuia în societate și școală.

Sociologie Românească a avut un destin asemănător cu revista *Arhiva pentru știință și reformă socială*. Ambele au fost gândite ca părți componente ale strategiei de comunicare gustiste. Ambele, până în 1943, au reprezentat o platformă de publicare pentru gustiști. În toamna anului 1943, revista *Arhiva pentru știință și reformă socială* și revista *Sociologie Românească* și-au încetat apariția. *Arhiva pentru știință și reformă socială* nu mai apăruse din 1937, iar în 1943 scosese un ultim număr. Zoltán Rostás (2019) afirmă că această revistă publica probleme structurale și nu „simpatii sau antipatii politice de moment”, fiind destul de cunoscută în presa vremii având în vedere că era și mediatizată la ședințele Academiei Române, prin grija lui Gusti.

Experiența echipelor monografice, devenite echipe studențești ale Serviciului Social și reorientate după abrogarea legii Serviciului Social, a fost rememorată însă după august 1944, ducând mai departe doctrină gustiană de ridicare culturală a satului. Planul de reconstrucție a Țării după război, se făcea și pe căile culturii, prin Fundația Regele Mihai I, care activa în primul rând prin Cămin Cultural (sătesc, orășenesc, muncitoresc și ostășesc) și Școli Țărănești. Căminul Cultural era organizația care muncea pentru binele întregii comunități în colaborare cu școala, biserica, autoritățile de stat și comunitate, contribuind la îmbunătățirea stării de sănătate, a modului în care se realiza munca la sate și educația copiilor. Instaurarea

treptată a regimului comunist a condus la reorientarea activității Fundației, reclamând o anumită colaborare cu autoritățile. Spre sfârșitul anului 1946 se poate vorbi despre o descentralizare a activității, mare parte din lucrările pe care le îndeplinea Direcțiunea Căminelor Culturale din centrală, trecând în competența Căminelor Culturale Județene sau Regionale. Fundațiile Regale au constituit până în 1947 un refugiu pentru activitatea gustiștilor, o modalitate de a duce mai departe o activitate plină de satisfacție și succes. Astfel, în caietele revistei *Căminul Cultural*, descoperim o întregă lume din care fac parte: cercetările realizate înainte de 1944, cercetările realizate după '44, însă fără amploarea primelor, planuri de lucru pentru cele peste 4.000 de Cămine Culturale, rezultatele acestora și evaluări asupra activității de ridicare a satelor, publicații, cărți, recenzii. Această revistă a apărut în 1934, inițial, ca o revistă de îndrumare a Fundației, ca instrument de comunicare între centru și local. După 1939 Revista *Căminul Cultural* a rămas una dintre publicațiile care au dus stindardul muncii monografiștilor, o cale de răspândire a valorilor culturale în popor. Revista *Căminul Cultural*, prin apariția ei constantă și prin subiectele tratate a dezvoltat o strategie de supraviețuire a gustiștilor, a celor care activaseră în echipele studențești, a tuturor căminarilor și a celor care îmbrățișau doctrina Fundației. Nu este doar cazul acestei reviste, toate revistele au căpătat aceeași semnificație. Însă nu toate au reușit să-și continue apariția după 1944. Practic, *Căminul Cultural* rămâne, printre altele, una dintre modalitățile școlii gustiene de a-și continua activitatea începută cu mare entuziasm în 1934. A fost o strategie de comunicare, bine pusă la punct, de a legitima activitatea (atât cât s-a mai putut) după august 1944.

Mandatul lui Gusti la Academia Română

Dimitrie Gusti a fost Președinte al Academiei Române în perioada 2 iunie 1944-8 iunie 1946. Studiarea activității lui Gusti din poziția de Președinte al Academiei Române trebuie realizată pe două paliere: activitatea internă, în țară și activitate externă, în afara țării. Și înainte de a fi ales în funcția de președinte al Academiei Române, D. Gusti a avut o activitate intensă în cadrul instituției, susținând cercetarea amănunțită a poporului român, urmărind efectuarea de monografii. După 23 august 1944, în condiții de ocupație militară sovietică, Gusti a încercat să înțeleagă și să se integreze în noua situație, a evitat tensiunile și conflictele cu noile autorități, pentru a continua atât activitatea Academiei Române, cât și munca de cercetare sociologică. În calitate de președinte al Academiei, Dimitrie Gusti a condus o delegație a Academiei Române la festivitățile din Moscova ale Academiei URSS, a primit vizita unor academicieni sovietici, a dat declarații de presă favorabile conlucrării cu oameni de știință sovietici. În 1946 a realizat o călătorie în SUA, a vizitat ONU și a făcut planuri pentru crearea unui Institut Social al Națiunilor. De acolo, în ciuda avertizărilor unor prieteni, ca sociologul

Pitirim Sorokin și compozitorul George Enescu, Gusti s-a întors în România, în pofida atmosferei din ce în ce mai dușmănoase față de Academia Română.

Fără să țină seama de atacurile de presă împotriva Academiei, a lucrat la un proiect (mai demult conceput) de constituire a Consiliului Național al Cercetării Științifice sub egida Academiei Române. Proiectul este considerat una dintre cele mai importante acțiuni ale lui Gusti în cadrul Academiei, din poziția de Președinte. La începutul anului 1945 a fost reluată ideea înființării acestui Consiliu, idee îmbrățișată de membrii secției științifice, Em. Racoviță, L. Mrazec, Gr. Antipa și D. Pompei. Părerile erau împărțite, în sensul că fiecare vedea diferit structura și relația de subordonare a acestui Consiliu. În cursul lunii ianuarie 1945 Rădulescu-Motru a întocmit un proiect de regulament pentru acest Consiliu pe care l-a prezentat pe rând lui Al. Lapedatu și Traian Săvulescu apoi lui Andrei Rădulescu și I. Nistor și în final lui D. Gusti. Proiectul a fost primit bine de către toți cei care l-au studiat în primă lectură. Proiectul de regulament a fost alcătuit din articole care îi aparțineau lui Gusti și lui Rădulescu-Motru, în această formulă, fiind discutat și votat în ședințele publice ale Academiei din 18 și 19 ianuarie 1945. Consiliu Național al Cercetării Științifice ar fi trebuit să contribuie la progresul științelor teoretice și aplicate prin coordonarea activității instituțiilor existente. În același rând, Consiliul trebuia să-și aducă contribuția la cercetarea poporului român. Consiliul era menit a stabili relații științifice cu instituții similare străine, a organiza participarea la congrese științifice internaționale. Cele trei secțiuni care intrau în componența Consiliului erau: Secțiunea Literară (literatură, artă, filologie și filosofie), Secțiunea Istorică (istorie, geografie și științele sociale) și Secțiunea Științifică (toate științele teoretice și aplicate). Organismul era alcătuit din membrii activi și corespondenți ai Secțiunilor Academiei, la care se adăugau 5 conducători de instituții pentru Secțiunea Literară, 10 pentru Secțiunea Istorică și 20 pentru cea Științifică. Hotărârile Consiliului trebuiau să fie îndeplinite de un Comitet executiv format din membri ai Consiliului, care prezentau în fiecare an un raport despre activitatea Consiliului Național de Cercetări, precum și bugetul și gestiunea financiară.

În cadrul ședințelor de la Academia Română din luna februarie 1945, Dimitrie Gusti a comunicat rezultatul audiențelor pe care le-a avut la Șt. Voitec, Ministrul Educației Naționale, și L. Pătrășcanu, Ministrul Justiției. Gusti le-a adus la cunoștință înființarea Consiliului și prevederile regulamentului acestuia. Ministrul Educației a promis că va face o vizită la Academie, va aloca subvenții majorate în bugetul viitor pentru Academie, iar din bugetul actual va repartiza un milion de lei pentru tipărituri. De asemenea, Voitec a dat asigurări privind subvenționarea activității Consiliului. La Ministerul Justiției Gusti a primit promisiunea că Guvernul va sprijini și va întări activitatea Academiei. Pătrășcanu a afirmat că e de acord cu propunerea Academiei, de a recunoaște legal Consiliului Național de Cercetări Științifice, recomandând ca Directorul juridic al Academiei să ia contact cu Secretarul general al Ministerului în vederea redactării proiectului de lege. Consiliul trebuia să aibă o consacrare legală – de aceea s-a discutat pe marginea

unei propuneri legislative care să dea Consiliului o mai mare importanță și să-l legitimeze².

Pe 14 februarie Consiliul a ținut prima sa ședință în care, Rădulescu-Motru exprima opinia că membrii aleși de Consiliu nu erau lămurii asupra scopului pe care îl are acest Consiliu, dând vina pe un regulament compus din două articole (ale lui Gusti) care „reproduc promisiunile mari pe care le fac și Statutele Academiei Române, pentru scopul acesteia, și care niciodată nu au fost realizate, fiind prea greu de realizat” (Rădulescu-Motru, 1996, 66). Opinia lui Rădulescu-Motru este aceea că nu se puteau coordona și dirija cercetările științifice din întreaga țară. Dimitrie Gusti vroia însă un organism mai mare decât Institutul Social Român, mai mare decât Academia Română „ceva care să se poată ridica la titlul de Senat al culturii românești” (Rădulescu-Motru, 1996, 20).

H. H. Stahl a amintit în convorbirile cu Zoltán Rostás (2000) despre existența unui Centru de Cercetări Sociologice al Academiei, organizat de Gusti pentru „a se pune la dispoziția guvernului, în informare și documentare” (Rostás, 2000, 204-205), ceea ce s-a și întâmplat pe perioada guvernului Petru Groza. Stahl arăta că, împreună cu o serie de personalități s-a construit acest Centru, cu un program bine definit și care a reprezentat „o altă etapă de dezvoltare a organizațiilor lui Gusti”.

„Primisem și eu, și Gusti însărcinarea să facem niște cercetări pe probleme industriale. Ne solicitase Miron Constantinescu treaba asta. A fost o întregă încercare de reînviere a întregii mișcări, la alt nivel. La nivelul acesta, în care Academia Română, organizată interdisciplinar, ar fi putut să preia sarcina unui oficiu de studiu și documentare la dispoziția statului. Foarte interesant. Care evident că a căzut. S-a elaborat, s-a pus la punct..., dar statul nu a avut nevoie de așa ceva” (Rostás, 2000, 204-205).

**

În ciuda concurenței și animozităților pe care unii membri ai Academiei le aveau față de Gusti³, acesta a fost ales Președinte al Academiei Române în urma ședinței din 2 iunie 1945.

La o lună de la alegerea sa în această funcție, Gusti, alături de academicienii Tr. Săvulescu, dr. C. Parhon, M. Sadoveanu, Iorgu Iordan și S. Stoilof, a efectuat o vizită la Academia de Științe din Moscova, cu ocazia aniversării a 220 de ani de existență. Delegația s-a întors de acolo entuziasmată, academicienii exprimându-și impresiile în ședințe ale Academiei sau în articole publicate în presă. Potrivit opiniei lor, în Rusia știința se afla la un nivel foarte ridicat, iar savanții se bucurau de o foarte mare stimă, sovieticii având un cult deosebit pentru cercetările științifice. Imediat după această vizită, în iulie 1945 a fost vehiculat alături de alte nume și numele lui Gusti pentru poziția de Prim-Ministru.

În cursul anului 1946, în timp ce delegația română (care-l includea pe A. Golopenția) se afla la Conferința de Pace de la Paris, Gusti a călătorit la Paris și New York. El a prezentat rezultatele acestui demers în comunicarea din 11 iulie 1947 ținută la Academia Română.

Planul lui Dimitrie Gusti, intitulat *Știința națiunilor*, era un proiect destinat României și celorlalte națiuni și reprezenta o încununare a activității și carierei științifice. Acest plan, care ar fi trebuit aplicat la nivel mondial, consta într-o amplă investigație sociologică a fiecărei națiuni, care să ofere bazele unei politici științifice în funcție de specificul comunităților și în spiritul cooperării internaționale.

Într-o atmosferă neprielnică independenței intelectuale, crezând că poate oferi țării sale și întregii omeniri un proiect de viitor, sociologul Dimitrie Gusti „vroia să aplice la scară planetară ceea ce începuse în România în perioada interbelică: o amplă investigație sociologică a fiecărei națiuni, care să ofere bazele unei politici științifice, în funcție de specificul comunităților și în spiritul cooperării internaționale” (Boia, 2011, 282).

În călătoria din Statele Unite a asistat la lucrările Organizației Națiunilor Unite și a prevăzut în Consiliul Economic și Social, organism al ONU, structura cea mai potrivită pentru a da viață Științei *națiunilor*. Deși, inițial, a avut senzația că proiectul îi este acceptat, sub umbrela termenilor „prea gigantic” și „prea grandios”, Consiliul nu și-a permis ca din bugetul său să suporte o cercetare atât de mare. Gusti nu a dezarmat, fiindcă oricum, considera că, paralel cu ONU, era nevoie de o instituție neguvernamentală, care să realizeze „o uniune de națiuni, și nu de state” (idem). A reușit însă să-i pună bazele, împreună cu câțiva universitari americani – Institutul Social al Națiunilor –, cu sediul la New York (proiecție mondială a Institutului Social Român creat de Gusti în 1921).

Până la finalizarea mandatului de Președinte al Academiei, în condițiile accentuării influenței sovietice în viața politică și intelectuală, Gusti a căutat să mențină relații cordiale cu noua conducere comunistă a țării, dar fără să facă concesii majore.

Sfârșitul sociologiei

Odată cu instaurarea regimului comunist, au început dezbaterile privind situația celor care au avut funcții de decizie importante în instituțiile statului înainte de 1944. Astfel, imediat după 23 august, parte a lumii academice a început să arate cu degetul către unii sau alții, ce au făcut, pe ce guvernare au avut mandat și ce idei împărtășesc. L. Boia (2011) arată faptul că foarte mulți intelectuali au ales drumul exilului încă de la începutul instaurării puterii comuniste. Printre cei enumerați, din categoria celor cu legături în Școala Gusti, i-am identificat pe Dumitru Amzăr, secretar cultural la legația română din Berlin, rămas acolo în diverse poziții universitare și pe Sabin Manuilă, statistician, director al Institutului Central de Statistică. Sigur, lista lui Boia este destul de lungă, de la directorii și patronii din presă, până la universitari, academicieni, corp diplomatic.

Încă de la începutul carierei sale, Gusti primise propunerea de a rămâne la Universitatea din Berlin. În același timp, primise propunerea de a candida la Iași,

pentru o catedră vacantă. Cum era deschis la sfaturi, o discuție cu I. L. Caragiale l-a convins ce să facă: „(...) Nu înțelegi că nu ai de a alege, ci numai a-ți împlini datoria către țara ta? Ce?!...Vrei și tu să părăsești țara, care oricât de rea ar fi trebuie ajutată? Căci oricum ar fi ea, este țara ta (...) Du-te mai degrabă acolo, la Iași, și începe apostolatul pentru care te-ai pregătit” (Golopenția, 2016, 22). Astfel încât, Gusti a rămas în țară. Au mai existat și alte situații în care Gusti ar fi putut pleca sau ar fi putut rămâne în străinătate. Stahl rememorează un episod în care George Enescu îl roagă pe Profesor să rămână în Statele Unite ale Americii; „I-a spus: «Domnule profesor, stai pe socoteala mea, eu te întrețin, nu te mai duce în România. Stai aici, și am eu grijă»” (Rostás, 2000, 109). Gusti ar fi putut trăi acolo, pentru că avea câteva contracte de profesorat, dar a ales să se întoarcă în țară, fiind convins că nu i se va întâmpla nimic. „A scăpat în sensul că n-a fost băgat în închisoare. Însă azvârlit din casă, pensia tăiată, complet scos din uz” (Rostás, 2000, 109).

Imediat după instaurarea comunismului în România, sub umbrela unui cadru legal, constituit din legi, acte normative, ordine, dispoziții, au început epurările de oameni, de instituții, de publicații. Victime ale epurării aveau să fie funcționari publici, profesori, conferențieri, oameni de cultură, foști demnitari ai statului sau miniștri și așa mai departe, toți fiind vinovați de hitlerism și fascism, slujitori ai „intereselor străine națiunii române”, „partizani ai organizațiilor legionare, fasciste sau hitleriste” sau care „au militat propagând idei contra principiilor democratice, ori, influențați de asemenea concepții în exercițiul funcțiunii lor, au săvârșit presiuni, acte de teroare, schingiuri și omoruri” (Zainea, 2004, 21-22). Existau chiar „comisii de epurare” (constituite în toamna lui 1944) (Boia, 2011, 254) care aveau un scop foarte precis: excluderea din corpul profesoral a tuturor profesorilor reprezentativi pentru regimul antonescian sau pentru cel legionar.

Fără teama acestei curățenii în masă, acționând în spiritul liber ce îi caracteriza, gustiștii continuau să publice și să-și exprime nestingherit opiniile. Nu numai că făceau apel la acțiunile și cercetările sociologice, dar de foarte multe ori opinau în legătură cu bunul mers al instituțiilor sau al statului. Această perioadă este una de rezistență, mai abtirit decât cea caracteristică dictaturii carliste, legionare sau antonesciene. O privire critică asupra Universității, într-un articol intitulat „Reforma”, întâlnim în ziarul *Studentul Român*, sub semnătura lui H. H. Stahl. Autorul își pune o serie de întrebări privind starea învățământului superior, dacă nu cumva se afla în imposibilitatea de a furniza cadre specializate pe diverse domenii și dacă nu cumva „mobilizările permanente au transformat facultățile noastre în adevărate cursuri prin corespondență” (*Studentul Român*, I(1), 1946, 4-5). Stahl afirma că, dacă studentul are licență, nu contează unde sau cum a luat examenele, fiind de ajuns pentru a fi decretat profesionalist și apt a ocupa o funcție în administrația publică. Opinia critică a autorului este aceea că universitatea avea nevoie de o reformă profundă, în caz contrar, dimensiunea relațională profesor-student și student-angajator era la cote de avarie și trebuia readusă în prim-planul vieții publice, nu „pripit și pătimaș” (idem), ci în concordanță cu realitatea concretă.

„...Opinia noastră publică nu poate vedea cu ochi buni universitatea, căci ultimele decenii au convins-o că universitatea nu este o școală, adică un loc în care se învață carte, ci este mai mult un permanent punct nevralgic al politicii românești. De aici s-au recrutat electorii, mari și mici. De aici masele manifestante. Ba de aici până și guvernării noastre de o clipă, într-o vreme când în rândurile studențimii s-au constituit partidul politic agresiv și brutal care a însângerat țara” (*Studentul Român*, I(1), 1946, 4-5).

Punctul culminant al epurării, potrivit lui Boia, a fost în anul 1947, când „sunt suprimate, cu începere de la 1 septembrie 1947, un număr de 229 de catedre și conferințe, dintre care 113 la București, 50 la Cluj și 44 la Iași. În total, sunt disponibilizați peste 500 de universitari, de la profesori la asistenți” (Boia, 2011, 256), disciplinele sociale fiind cele mai afectate.

Annie Benteoiu afirmă că măsurile decisive s-au îngrămădit toate în 1948. Toate domeniile de activitate au fost restructurate, alegerile din 28 martie au fost un „simulacru” în urma cărora s-a instaurat o nouă ordine, o nouă Constituție, apoi grupul conducător „a ratificat și votat, tot în unanimitate, un număr incredibil de decrete și legi. Datorită acestei activități febrile s-a putut realiza în luna iunie măsura esențială, și anume naționalizarea mai tuturor întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și transporturi” (Benteoiu, 2019, 298).

La Institutul Central de Statistică, Anton Golopenția ocupa poziția de Director al Oficiului de Studii, poziția din care, în 1940 a condus cercetările în urma cărora se naște lucrarea *României de la est de Bug* (publicată abia în 2006). Începând cu luna august 1947, Golopenția a preluat postul de Director General al Institutului Central de Statistică. Din această poziție în 1948 a condus recensământul general al populației și agricol, publicând o lucrare deosebit de importantă cu date ale României postbelice. În 1949 a rămas fără loc de muncă. Viața sa s-a curmat destul de repede: la începutul anului 1950 a fost săltat de agenții securității, fără mandat de arestare, după ce fusese filat 129 de zile, iar în mai 1951 a murit în spitalul închisorii Văcărești.

Golopenția a rămas unul dintre membrii Școlii Gusti care s-a luptat cu regimurile totalitare, în dorința de a salva ceva din cercetarea sociologică și de a continua să publice. În subordinea sa, la Institutul de Statistică, lucrase jumătate din Guvernul României așa cum îi comunicase Mihai Pop Sandei Golopenția în momentul când aceasta era cât pe ce să fie dată afară din facultate. Odată ce a preluat funcția de Director deținută până în '47 de Sabin Manuilă, Golopenția se afla pe poziții opuse față de Miron Constantinescu care conducea Comisia de Stat a Planificării și solicita să-i concedieze pe unii colaboratori ai Institutului. Se contura între timp și ideea că în interiorul Institutului nu exista foarte mult control din partea Partidului, nu erau supravegheați și că la angajare nu se făcea o verificare a atitudinii politice și a mediului frecventat⁴.

Golopenția a fost un supraviețuitor și prin activitatea desfășurată în timpul războiului, când împreună cu membrii Serviciului de Studii al Institutului Central de Statistică a organizat expediția în localitățile românești de dincolo de Bug.

Sub conducerea lui Golopenția, o altă echipă a studiat modul de funcționare al administrației sovietice (pe plan cultural, economic, sanitar, de organizare locală) și problemele pe care le ridicau realitățile Transnistriei în fața administrației românești (problema colhozurilor, problema religioasă, problemele culturale, economice, sanitare, administrative propriu-zise etc.), întocmind totodată și un studiu monografic al acestei capitale de plasă reprezentative pentru Transnistria rurală prin populația ei mare și mixtă (11.000 de locuitori, dintre care 6.000 de români și 5.000 de ucrainieni), și prin cele 18 colhozuri, 11 școli, 3 biserici. Cercetarea era comandată de președinția Consiliului de Miniștri din regimul Antonescu și „viza identificarea românilor din Transnistria, gradul în care și-au păstrat limba și obiceiurile în scopul unui preconizat transfer de populație românească în contextul unui sfârșit de război favorabil Axei” (Betea, 2007).

Mircea Vulcănescu, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Dimitrie Gusti, a avut un destin la fel de crunt ca al lui Golopenția. Mult mai devreme întemnițat, ancheta sa din cadrul procesului mai amplu „Alexandru Marcu și ceilalți” a durat din octombrie 1946 până în ianuarie 1948. A fost închis la Aiud unde a fost torturat, ținut în frig, izolat, găsindu-și sfârșitul în octombrie 1952. A fost acuzat de „dezastrul țării”, militantism pentru hitlerism sau fascism cu răspundere politică efectivă ce a permis intrarea armatelor germane pe teritoriul țării. La proces au depus mărturie o serie de colegi și colaboratori, printre aceștia fiind și Dimitrie Gusti, H. H. Stahl, Dumitru Georgescu, Nicolae Georgescu-Roegen, Radu Cioculescu, Anton Dumitriu și funcționari din Ministerul de Finanțe. Procesul a fost unul politic. Ca și în cazul lui Golopenția, și familia lui Vulcănescu a avut de suferit, fiica sa, Maria Ioana Vulcănescu, fiind reținută și internată doi ani de zile în colonii de muncă forțată sub pretextul manifestărilor ostile față de regim. Vulcănescu s-a remarcat în Școala Gusti prin contribuțiile aduse *Enciclopediei României*, dar și prin activitatea de la catedră ca seminarist sau profesor plin: „Etica, cursuri excepționale de sociologie etică ale lui Mircea Vulcănescu. Excepționale! Venea cu un pachet de fișe. Un om uriaș, cred că avea 100 de kilograme, directorul general al bugetului statului, dar aici lucra gratis, ca asistent onorific. Dar excelent lucra!” (Rostás, 2006, 22-23). De asemenea, s-a remarcat în cadrul campaniilor monografice devenind responsabil „pentru punerea la punct a metodei de cercetare a «vieții economice» a unităților sociale investigate monografic” (Butoi, 2015, 165-238): „Această metodă de lucru rămâne constantă, cel puțin atunci când Vulcănescu a contribuit la elaborarea planurilor de cercetare monografică ale școlii gustiene, cum o arată un document din 1940 publicat în volumul colectiv *Îndrumări pentru monografiile sociologice*. Intitulat „Plan pentru cercetarea gospodăriei țărănești”, prevede o cercetare axată pe același inventar al oamenilor și bunurilor, pe muncă și consumație, precum și pe testarea ipotezelor referitoare la caracterul gospodăriei: în ce măsură este gospodăria o unitate social

familială sau întreprindere economică, în ce măsură se apropie de modelul familiei închise sau de cel al organizației separate de familie, care sunt tendințele pe care se înscriu transformările suferite” (Butoi, 2015, 178).

Pe lângă activitatea științifică Vulcănescu a desfășurat și o activitate administrativă, fiind director al Datoriei Publice și mai apoi subsecretar de stat al Ministerului de Finanțe în guvernul Antonescu. În ultimul post deținut „pregătește «informația tehnică» necesară ministrului pentru politicile de resort, documentează și își dă avizul (consultativ) pe marginea decretelor-lege semnate de ministru, participă la pregătirea tehnică a convențiilor economice dintre România și Germania nazistă”⁵.

În loc de concluzii

Tema articolului, cercetarea strategiilor de supraviețuire a Școlii Gustiene în perioada 1939-1948, aduce contribuții importante, nefiind până în prezent studiată și analizată. Sigur, destul de multe cărți, studii și articole analizează Școala Gusti, perioada 1939-1948, regimurile totalitare și soarta intelectualului, în general. Însă, Școala Gusti studiată din perspectiva unor strategii de supraviețuire reprezintă o noutate în domeniu. Plasarea temei în contextul istoric și politic oferă posibilitatea studierii strategiilor de supraviețuire din punct de vedere instituțional, emoțional și relațional, pe mai multe fronturi: în țară și în străinătate, în mediul academic, în mediul politic, în mediul social. Gustiștii s-au preocupat de scris, publicistică, cercetare, chiar și pe timp de război, și-au sporit activitatea scriitoricească și au transformat-o într-una de rezistență la opresiuni și regim dictatorial. Toate aceste acțiuni sunt strategii de supraviețuire, așa cum și revistele *Sociologie Românească*, *Căminul Cultural* sau *Arhiva pentru știință și reformă socială* sunt verigi ale unei strategii de comunicare gustistă. Analizând conținutul documentelor am constatat că multe dintre planurile gustiștilor din perioada 1939-1948 au fost inițial planificate, organizate în amănunt, foarte bine puse la punct. În timp, planurile sufereau modificări deoarece contextul istoric nu permitea realizarea lor.

Cunoașterea și studierea acestei perioade cuprinse între 1939 și 1948 este oportună pentru a înțelege capacitatea unei școli în ascensiune de a inventa strategii de supraviețuire în vremuri de criză. Ca și utilitate a demersului științific, articolul aduce, în general, explicații posibile ale supraviețuirii culturii în situații de criză și, în particular, explicații ale supraviețuirii gustiștilor și proiectelor lor în contextul politic complicat din perioada 1939-1948.

Note

¹ Geografie socială și bogățiile naturale ale țării; Biologie și sănătate; Istorie socială; Culturală; Limbii; Artelor Populare; Secțiile economice: agrară și a cooperăției, Industrială, Comerț, credit și Monedă, Finanțele publice, Lucrări publice și Comunicații, Economică; Juridică; Filosofia morală și Juridică; Științe politice și administrative; Ziaristică; Politică externă; Minorităților și a Românilor de peste hotare; Apărarea Națională; Statistică și Sociologie.

² Analele Academiei Române, Desbaterile, Tomul LXIV, 1943-1945, ședințele din luna februarie 1945.

³ Rădulescu-Motru precizează că generalul R. Rosetti era împotriva alegerii lui Gusti ca președinte al Academiei, găsind și un contracandidat în persoana lui P. P. Negulescu.

⁴ <http://www.cooperativag.ro/intalnirea-cu-anton-golopenția/>

⁵ http://www.cooperativag.ro/mircea-vulcanescu-biografie-de-lucru/#_ednref13.

Bibliografie

Analele Academiei Române (1945). *Desbaterile*, Tomul LXIV, 1943-1945, Ședința Publică de la 18 ianuarie 1945.

Analele Academiei Române (1945). *Desbaterile*, Tomul LXIV, 1943-1945, Ședința de la 19 ianuarie 1945.

Bădina, O., & Neamțu, O. (1967). *Dimitrie Gusti. Viață și personalitate*. București: Tineretului.

Bentoiu, A. (2019). *Timpul ce ni s-a dat. Memorii 1944-1959*. București: Humanitas.

Betea, L. (2007). Un sociolog, decedat în ancheta Securității - Interviu cu Sanda Golopenția, *Jurnalul Național*, 11 septembrie. Disponibil la <https://jurnalul.antena3.ro/special-jurnalul/interviuri/un-sociolog-decedat-in-ancheta-securitatii-102139.html>.

Boia, L. (2011). *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930-1950*. București: Humanitas.

Butoi, I. (2015). *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*. București: Eikon.

Golopenția, A. (2014). *Rapsodia epistolară. Scrisori primite și trimise de Anton Golopenția (1923-1950)*, Volumul III și volumul IV. București: Enciclopedică.

Golopenția, S. (2016). *Arhipelagul gustian. Contribuții la istoria Școlii Sociologice de la București*. București: Enciclopedică.

Gusti, D. (1939). Considerațiuni asupra Serviciului Social în România, *Curentul*, 4082, *Sâmbătă, 24 Iunie 1939*. Disponibil la <http://www.cooperativag.ro/consideratii-despre-serviciul-social-romania-1939/>.

Gusti, D. (1942). Știința și pedagogia națiunii, *Sociologie Românească*, IV(97-12), 359-373.

Hitchins, K. (2013). *România 1866-1947*. București: Humanitas.

Hudiță, I. (2014). *Jurnal politic (21 aprilie-31 august 1946)*, Vol. XVII. Târgoviște: Cetatea de Scaun.

Iurașcu, D. (2012). *Jurnal politic 1939-1950*. Galați: Editura Muzeului Național de Istorie Galați.

- Larionescu, M. (2007). *Istoria sociologiei românești*. București: Editura Universității din București.
- Neamțu, O. (1942). Știri de pe granița apuseană a patriei, *Timpul*, 1741, sâmbătă 14 martie, 1.
- Oprea, I., Pamfil, C.-G., Radu, R., & Zăstroiu, V. (2006). *Noul dicționar Universal al limbii române*. București: Litera Internațional.
- Rădulescu-Motru, C. (1996). *Revizuri și adăugiri 1944-1947*. București: Floarea Darurilor.
- Rostás, Z. (2000). *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)*. București: Paideia.
- Rostás, Z. (2005). *Atelierul gustian. O abordare organizațională*. București: Tritonic.
- Rostás, Z. (2006). *Parcurs întrerupt. Discipoli din anii '30 ai școlii gustiene*. București: Paideia.
- Rostás, Z. (2019). Demararea și metamorfozele unei reviste centenare, *Polis*, VII, 1(23). Disponibil la <http://www.cooperativag.ro/demararea-si-metamorfozele-unei-reviste-centenare-arhiva-pentru-stiinta-si-reforma-sociala/>.
- Rostás, Z. (coord.) (2021). *Condamnare, marginalizare și supraviețuire în regimul comunist: Școala gustiană după 23 august 1944*. Chișinău: Cartier.
- Sandu, D. (2014). *Policentrismul Școlii Sociologice de la București: calea metodologică la Henri H. Stahl*. Disponibil la <https://sas.unibuc.ro/storage/downloads/introducere-23/Policentrismul-2-01-03-2018-203434.pdf>.
- Sebastian, M. [1996] (2016). *Jurnal 1935-1944*. București: Humanitas.
- Stahl, H. H. (1946). Reforma. Privire critică asupra Universității, *Studentul Român*, I, 1, 4-5.
- Stahl, H. H. (1981). *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*. București: Minerva.
- Zainea, I. (2004). *Politică și administrație în România (6 martie 1945-1 martie 1946): Epurarea*. Oradea: Editura Universității din Oradea.
- *** (1940). *Timpul*, nr. 1011, 25 februarie 1940, 3.
- *** (1940). Ședința Institutului de Științe Sociale al României, *Timpul*, Nr. 1017, Sâmbătă 2 martie 1940, 8.
- *** (1941) *Știința Realității Sociale și Știința Națiunii*, *Timpul*, Nr.1413, luni 14 aprilie 1941, 2.
- *** <http://www.cooperativag.ro/intalnirea-cu-anton-golopentia/>
- *** http://www.cooperativag.ro/mircea-vulcanescu-biografie-de-lucru/#_ednref13.